

УДК: 339.9.012.435

ПРОТЕКЦІОНІЗМ І СКОРОЧЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ТИМЧАСОВЕ ЯВИЩЕ АБО ДОВГОСТРОКОВИЙ ТРЕНД?

DOI 10.30838/ P.ES.2224.290818.82.179

Тараненко І. В., д.е.н.*Університет імені Альфреда Нобеля*

Досліджено вплив циклічних, структурних, інституційних та інноваційних факторів на глобалізацію з метою прогнозування динаміки глобалізаційних процесів. Дана стаття є продовженням серії публікацій автора з проблем сучасної економічної політики і поширення протекціонізму в сучасних умовах глобалізації, започаткованої в попередньому номері збірника наукових праць «Економічний простір» [15]. Під час світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. відбулася синхронізація дії названих факторів у напрямку, протилежному вектору глобалізації. З метою прогнозування тенденцій світової глобалізаційної динаміки досліджено залежність між рівнем глобалізації та інноваційного розвитку країн. За допомогою економетричного моделювання виявлена тенденція до уповільнення глобалізації, та отримано прогноз щодо скорочення глобалізації за рахунок впровадження протекціоністських заходів, по мірі зростання інноваційної спроможності країн. Показано, що такий прогноз стосується найбільш інноваційно розвинутих країн, які мають більшу самодостатність. Втім, вірогідним є прискорення темпів глобалізації для названих країн з переходом до наступного «великого циклу». В межах більш високих технологічних укладів формуються фактори, здатні забезпечити глобалізаційний розвиток на якісно новій основі. Водночас для менш інноваційно розвинутих країн зберігається можливість для одночасного підвищення показників інноваційності та рівня глобалізації. Тому країни, що зараз розвивають свій інноваційний потенціал, найближчим часом будуть виступати двигунами глобалізаційних процесів.

Ключові слова: глобалізація, фактори глобалізації, індекс глобалізації КОФ, інноваційний розвиток, протекціонізм, прогнозування динаміки глобалізаційних процесів.

UDC: 339.9.012.435

**PROTECTIONISM AND REDUCTION OF GLOBALIZATION:
A TEMPORARY PHENOMENON OR LONG-TERM TREND?**

DOI 10.30838/ P.ES.2224.290818.82.179

Taranenko I., Doctor of Economics*Alfred Nobel University, Dnipro*

The impact of cyclical, structural, institutional and innovative factors on globalization has been investigated in order to predict the dynamics of globalization processes. This

article continues a series of publications by the author on the problems of modern economic policy and strengthening protectionism in the modern context of globalization, which was launched in the previous issue of «Economic Scope» [15]. The article is devoted to the study of the impact of cyclical, structural, institutional and innovative factors on globalization in order to forecast the dynamics of globalization processes. During the Global financial and economic crisis of 2008-2009, the synchronization of these factors took place in the direction opposite to the vector of globalization. In order to forecast the trends of the globalization dynamics, the dependence between the level of globalization and innovative development of the countries was investigated. Using econometric modeling, a tendency towards globalization has been slowed down, and a forecast has been made to reduce globalization by introducing protectionist measures as the countries' innovation capacity increases. It is shown that such a forecast relates to the most innovative countries with more self-sufficiency. However, it is likely that the pace of globalization for these countries is accelerating with the transition to the next "big cycle". Within the framework of higher technological processes, factors are created which can provide globalization development on a qualitatively new basis. At the same time, for less innovative countries, there is an opportunity to simultaneously increase the indicators of innovation and the level of globalization. Therefore, countries that are currently developing their innovative potential will soon be engines of globalization processes.

Keywords: globalization, factors of globalization, KOF index of globalization, innovative growth, protectionism, forecasting of the dynamics of globalization processes.

Актуальність проблеми. Світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. та стагнація світової економіки призвели до суттєвого гальмування глобалізаційних процесів і навіть скорочення кількісних показників глобалізації. Ці явища мають розглядатись в широкому контексті впливу на них з боку циклічних, структурних, інституційних, інноваційних та інших факторів. Спадний тренд глобалізації обумовлений як уповільненням або скороченням міжнародних потоків товарів, капіталів і людей, так і обмежувальними заходами протекціоністської політики. Завдяки політиці президента США Д. Трампа, в 2018 р. т.з. «повзучий протекціонізм» повною мірою перетворився на агресивний протекціонізм та глобальні торговельні війни США з Китаєм, ЄС та ін.

Звідси постає питання щодо сучасних особливостей впливу циклічних, структурних, інституційних, інноваційних факторів на глобалізаційні процеси, і перспектив глобалізації у контексті відповідності заходів протекціоністської політики принципам глобалізаційно-інноваційної моделі розвитку світової економіки.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. В роботах нобелівського лауреата Джозефа Стігліця [1; 2] докладно розкрито недоліки сучасної глобалізації та обґрунтовано неефективність політики неопротекціонізму в контексті протидії кризі та подолання структурних проблем в економіці країн, у т.ч. США. Вчений наголошує на необхідності формування нової парадигми світового економічного розвитку, на основі створення всеохоплюючої системи соціального захисту населення розвинутих країн і країн, які розвиваються, від негативних наслідків глобалізації, скорочення нерівності доходів, реального впровадження в практику і життя суспільства принципів економіки знань. Вчений наголошує на «соціальному захисті без протекціонізму» («social protection without protectionism»).

Дослідник А. Аван аналізує наслідки геостратегічного сценарію, що базується на деглобалізації, посиленні протекціонізму і торгових війнах, для сучасного світу [3].

В науковому доробку Ф. Еріксона і Р. Саллі досліджено причини, які обумовили скорочення показників глобалізації, висвітлено місце протекціонізму в економічній політиці країн та особливості сучасного неопротекціонізму [4].

Автором даної статті досліджено зміст і динаміку глобалізаційних процесів у політичному, економічному та соціальному вимірах і висловлено думку про безпідставність твердження щодо поширення політики «нового протекціонізму» як початок «деглобалізації» [15].

Водночас в науковій літературі бракує досліджень, присвячених довгостроковому прогнозуванню глобалізаційних процесів, з урахуванням різноманітних факторів впливу на глобалізацію.

Метою роботи є визначення впливу циклічних, структурних, інституційних та інноваційних факторів на глобалізацію для прогнозування динаміки глобалізаційних процесів.

Викладення основного матеріалу дослідження. Світову фінансово-економічну кризу кінця 2000-х рр. за глибиною скорочення ВВП, обсягів міжнародної торгівлі та прямих іноземних інвестицій, а також за тривалістю післякризової стагнації та руйнівними наслідками дослідники та експерти порівнюють з кризою 1930-х років.

Результатом кризового скорочення обсягів міжнародної торгівлі та прямих іноземних інвестицій стало суттєве уповільнення глобалізаційних процесів. Якщо протягом 1990-2007 рр. індекс глобалізації КОФ збільшився на 14,5 п., або на 32,3%, то в 2008-2015 рр. зростання

становило лише 1,8 п., або 3,1% [5]. Таким чином, середні річні темпи приросту індексу глобалізації скоротились з 1,9% до 0,44%.

Нажаль, дані щодо індексу глобалізації КОФ наразі доступні лише до 2015 року включно. Аналіз, який може бути проведений після публікації значень індексу глобалізації за 2016-2017 рр. дозволить краще усвідомити названу тенденцію.

Фахівці Швейцарського економічного інституту КОФ в 2018 р. запровадили оновлену концепцію індексу глобалізації, який включає заходи *de facto* і *de jure*. Глобалізаційні заходи *de facto* представляють міжнародні потоки (flows) товарів, капіталів, людей, та види діяльності (activities). Заходи *de jure* – це набір відповідних політик (policies), які уможливають здійснення заходів *de facto* [6; 7].

За результатами проведеного аналізу індексів глобалізації *de facto* і *de jure* виявлено, що протягом 1990-2007 рр. індекс глобалізації *de facto* збільшився на 10,47 п., або 23%, а індекс глобалізації *de jure* на 18,31 п., або 42%. Тобто глобалізація *de jure* зростала випереджаючими темпами, створюючи умови для глобалізації *de facto*.

В свою чергу, в 2008-2015 рр. індекс глобалізації *de facto* зріс лише на 0,57 п., абсолютні скорочення спостерігались в 2009 і 2015 рр. Індекс глобалізації *de jure* протягом того ж самого періоду підвищився на 2,94 п., скорочень зафіксовано не було.

Уповільнення глобалізаційних процесів у 2008-2015 рр. і тенденція до скорочення глобалізації мають розглядатись в широкому контексті впливу і взаємодії різноманітних факторів – циклічних, структурних, інституційних, інноваційних тощо. Розглянемо вплив названих факторів більш детально.

Вплив циклічних факторів на глобалізацію підтверджений змінами в часі індексу глобалізації КОФ та його складових *de facto* і *de jure*. Скорочення обох складових індексу спостерігалось під час світової економічної кризи 1974-1975 рр. Скорочення глобалізації *de facto* у 1982-1983 рр. і в 2009 р. також було пов'язане з економічними кризами і носило циклічний характер.

Гальмування темпів глобалізації внаслідок світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., яке привело до абсолютного скорочення індексу глобалізації КОФ в 2015 році, стало наслідком післякризової стагнації. Відбулося таке переважно за рахунок складової *de facto* економічної (міжнародна торгівля і рух капіталів, міжнародний борг, міжнародні резерви і виплати) та соціальної (міжнародний туризм,

міграція, іноземні студенти, трансферти, заявки на патенти і торговельні марки, високотехнологічний експорт) глобалізації, що свідчить про вплив з боку циклічних факторів, а саме: глибокої фінансово-економічної кризи; тривалої стагнації економіки ЄС, в першу чергу – країн Єврозони, де ВВП в 2012-2013 рр. скоротився відповідно на 0,89 та 0,25%; уповільнення економічного зростання лідера світової економіки – США та інших країн.

Наступна група факторів, що обумовили тенденцію до скорочення глобалізації – це інституційні фактори, відображені складовою *de jure* індексу глобалізації КОФ. Ці фактори втілені в заходах економічної політики (правила торгівлі, торговельні податки, тарифи, обмеження руху інвестицій, фінансова відкритість), міжнародних відносинах (членство в міжнародних організаціях, кількість укладених міжнародних угод, кількість партнерів за укладеними інвестиційними угодами), а також в показниках, які характеризують соціальну глобалізацію (кількість телефонних абонентів, свобода пересування, кількість міжнародних аеропортів), інформаційну (доступ до телебачення, користування Інтернет, свобода преси, доступ до широкосмугового інтернету) і культурну політику (гендерна рівність, витрати на освіту, громадянська свобода).

Слід зазначити, що значення індексу глобалізації *de jure* протягом 2007-2015 рр., хоча дуже повільно, але зростали. В 2015 р. відносно передкризового 2007 р. зростання становило 2,94 п., а порівняно з 2014 р. значення індексу збільшилося на 0,15 п.

Результати аналізу показали, що уповільнення темпів приросту і подальше скорочення індексу глобалізації КОФ в 2015 р. відбулося переважно завдяки скороченню індексу економічної глобалізації, перш за все – складової *de jure*. Протягом 2008-2015 рр. скорочення індексу економічної глобалізації *de jure* становило 2,22 п. В той час як економічна глобалізація *de facto* за цей час скоротилася лише на 1,46 п.

Динаміка складових індексу економічної глобалізації – торгової і фінансової глобалізації наведена у табл. 1.

Результати аналізу показали, що скорочення торгової глобалізації *de jure* в більшості випадків передувало скороченню торгової глобалізації *de facto*. Певною мірою така залежність простежується і стосовно фінансової глобалізації.

Звідси випливає, що негативна динаміка економічної глобалізації *de jure* значно сприяє уповільненню глобалізаційних процесів у світі. Для

кращого розуміння перспектив глобалізації необхідно усвідомити причини цього явища.

Таблиця 1 – Темпи приросту складових економічної глобалізації, 2007-2015 рр.

Рік	Індекс торгової глобалізації <i>de facto</i>	Темп приросту, %	Індекс торгової глобалізації <i>de jure</i>	Темп приросту, %	Індекс фінансової глобалізації <i>de facto</i>	Темп приросту, %	Індекс фінансової глобалізації <i>de jure</i>	Темп приросту, %
2007	58,75651	0,94	59,97834	2,30	64,2139	2,78	49,13388	0,71
2008	59,60288	1,44	59,98856	0,02	61,93906	-3,54	47,63887	-3,04
2009	55,49364	-6,89	60,9886	1,67	63,48146	2,49	46,38468	-2,63
2010	56,61555	2,02	61,19389	0,34	63,18332	-0,47	46,90397	1,12
2011	58,70017	3,68	60,4698	-1,18	62,881	-0,48	46,76432	-0,30
2012	58,71314	0,02	60,43047	-0,07	63,03225	0,24	46,08136	-1,46
2013	58,51369	-0,34	60,97845	0,91	63,25785	0,36	45,32238	-1,65
2014	58,12287	-0,67	58,72829	-3,69	63,20411	-0,08	47,53498	4,88
2015	56,48444	-2,82	58,46781	-0,44	63,48555	0,45	45,8665	-3,51

Джерело: розроблено автором за [5]

Беручи до уваги те, що основними показниками економічної глобалізації *de jure* є тарифні і нетарифні методи регулювання торгівлі, обмеження іноземних інвестицій і фінансова відкритість, не викликає сумніву, що її скорочення обумовлене, перш за все, політикою протекціонізму, яка отримала широкого розповсюдження на тлі фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., та післякризової стагнації у низці країн.

Ретроспективні розвідки свідчать про посилення протекціонізму під час світових економічних криз 1930-х, 1970-х-1980-х, та 2008-2009 рр.

Втім, хоча інструменти протекціонізму використовувались раніше, саме починаючи з 2009 р. стало очевидним повернення до епохи протекціонізму після майже 30 років лібералізації торгівлі [4, с. 2]. Протягом часу дослідники підкреслювали різницю між протекціонізмом 1930-х років і сучасним неопротекціонізмом, вбачаючи схожість останнього із захисними заходами щодо обмеження торгівлі 1970-х -1980-х років [4, с. 1].

Застосування доволі м'яких заходів – нетарифних обмежень, субсидій національним виробникам, укладання угод з добровільного обмеження експорту (Voluntary Export Restraints) і узгоджених ринкових домовленостей (Orderly Market Arrangements) було охарактеризоване як «повзучий протекціонізм». У 2018 році з ініціативи президента США Д. Трампа останній перетворився на агресивний протекціонізм, розгорнулися глобальні торговельні війни США з Китаєм, ЄС та ін.

Очевидною є подібність до подій 1930-х років, коли президент США Г. Гувер підняв тарифи на 20 тис. імпортованих товарів з метою захисту американської промисловості та виконання передвибірчих зобов'язань. Так само зараз через введення імпорتنних мит Дональд Трамп намагається повернути у зворотній бік процес деіндустріалізації Сполучених Штатів, яка відбувалася протягом останніх десятиліть, та підвищити рівень зайнятості. Водночас слід пам'ятати, що на думку багатьох економістів, різке скорочення міжнародного торгового обороту, ініційоване США в 1930-х роках шляхом запровадження протекціоністських заходів, стало вагомою причиною входження світової економіки у Велику депресію.

В зв'язку з цим наведемо такі цифри. У період з 1998 по 2008 рр. обсяги торгівлі в світі зростали в середньому на 6,5% на рік, після кризи – уповільнилися вдвічі, а протягом останніх років темпи приросту міжнародної торгівлі є нижчими за 2%. За оцінками експертів Saxo Bank, в 2019-2020 рр. падіння міжнародного торгового обороту може становити 1,5-2,5% [8]. Крім того, виникає загроза руйнування глобальних ланцюжків постачань, що негативним чином торкнеться як міжнародних компаній, так і середніх та малих підприємств із країн, які розвиваються.

Таким чином, виникнення і збереження протягом часу макроекономічних та структурних дисбалансів, які, в свою чергу, обумовлюють впровадження протекціоністських заходів, слід віднести до структурних факторів, що спричиняють негативний вплив на глобалізацію.

Аналіз динаміки сучасних глобалізаційних процесів свідчить про їх високу залежність від циклічності і кон'юнктури світової економіки. Проведене дослідження показало безпосередній взаємозв'язок циклічних, інституціональних та структурних факторів, що здійснюють вплив на глобалізацію. Можна стверджувати, що під час кризи 2008-2009 рр. відбулася синхронізація дії названих факторів у напрямку, протилежному вектору глобалізації.

В попередніх дослідженнях автором було виявлено високу кореляцію між динамікою глобалізаційних процесів та довгими циклами Кондратьєва-Шумпетера [9]. Дослідники наголошують на тому, що світова економіка в 2008-2009 рр. увійшла в спадну фазу великого циклу, яка буде продовжуватись якнайменше до 2020-2025 рр. [9, с. 106-108]. Звідси слід припустити збереження спадного тренду глобалізації протягом

указаного часу, перш за все – за рахунок посилення протекціонізму з боку розвинутих країн.

Водночас виникає питання щодо довгострокових перспектив глобалізації. Хто правий – дослідники, які наполягають на необоротності глобалізації та відсутності альтернативних варіантів розвитку, або прихильники концепції деглобалізації?

Для пошуку відповіді на поставлене питання вважаємо необхідним дослідити вплив на глобалізацію надзвичайно важливого інноваційного фактору. Беззаперечно, інновації і технологічний розвиток залишаються головною рушійною силою глобалізації протягом усього історичного процесу. Водночас автором було обґрунтовано необхідність модифікації сучасної глобалізаційно-інноваційної моделі розвитку в контексті зміни світової парадигми, що відбувається [10; 11]. Звідси доцільно припустити вірогідність модифікації взаємного впливу глобалізаційної та інноваційної компонент моделі. Тим більше що в книзі «Кінець глобалізації» відомий дослідник А. Рагман наголосив на досягненні меж глобалізації та формуванні тенденції до її скорочення під впливом технологічного прогресу суспільства, який обумовлює зростання самодостатності економік найбільш розвинутих країн світу [12].

Для прогнозування тенденцій світової глобалізаційної динаміки досліджено залежність між рівнями глобалізації та інноваційного розвитку країн.

Рівень глобалізації країн визначено через індекс глобалізації КОФ (KOF Globalization Index 2018), значення індексу наведені станом на 2015 р. [5]. Для визначення рівня інноваційного розвитку використано індекс глобальної інноваційності (Global Innovation Index 2018), розрахований Міжнародною школою бізнесу INSEAD [13].

Досліджено залежність між індексом глобалізації КОФ та індексом глобальної інноваційності INSEAD методом регресійного аналізу. Чисельність вибірки склала 126 країн. Відібрано країни, для яких є наявності обидва індекси.

Обчислення проводились за допомогою вбудованих функцій табличного процесору Microsoft Excel. Для вибору моделі для аналізу залежності індексу глобалізації (Y) від індексу глобальної інноваційності (X) був проведений порівняльний аналіз величин достовірності апроксимації R^2 для лінійного, експонентного, логарифмічного, полінома

другого й третього порядку, а також ступеневого трендів. Отримані значення коефіцієнтів апроксимації наведені в табл. 2.

Таблиця 2 – Значення коефіцієнтів апроксимації для різних типів тренду

№	Тип тренду	Регресійне рівняння	R ²
1	Лінійний	$y = 0,8737x + 35,405$	R ² = 0,7461
2	Експонентний	$y = 41,187e^{0,013x}$	R ² = 0,7101
3	Логарифмічний	$y = 32,932\ln(x) - 49,433$	R ² = 0,7689
4	Поліном n=2	$y = -0,0143x^2 + 2,0256x + 14,423$	R ² = 0,7759
5	Поліном n=3	$y = -0,0001x^3 + 0,0031x^2 + 1,3674x + 22,195$	R ² = 0,7765
6	Ступеневий	$y = 11,451x^{0,4949}$	R ² = 0,748

Джерело: розроблено автором за [5; 13]

Результати аналізу показали, що максимальне значення коефіцієнту апроксимації досягається для поліноміальних трендів другого і третього порядку, відповідно R² = 0,7759 і R² = 0,7765.

Беручи до уваги дуже незначну різницю між значеннями R², для подальшого дослідження використано модель поліноміального тренду другого порядку, як більш просту для використання і пояснення.

Встановлено адекватність моделі за критерієм Фішера.

Визначена нелінійна залежність з побудовою поліноміального тренду другого порядку для обраної статистичної сукупності графічно зображена на рис. 1.

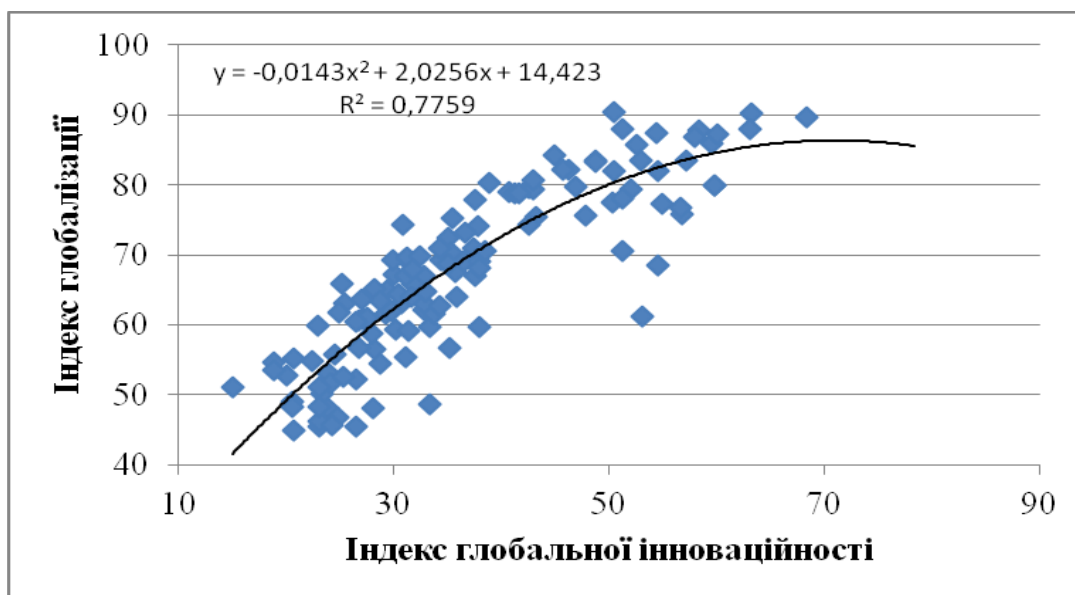

Рис. 1. Залежність індексу глобалізації від індексу глобальної інноваційності, тренд поліном n = 2, прогноз уперед на 10 періодів
Джерело: розроблено автором за [5; 13]

Графічна інтерпретація залежності індексу глобалізації (Y) від індексу глобальної інноваційності (X) за допомогою поліноміального тренду другого порядку демонструє позитивний статистичний зв'язок між

ними. Міру апроксимації побудованої регресії $R^2 = 0,776$ можна інтерпретувати стандартним чином: залежність між значеннями індексу глобалізації KOF та індексу глобальної інноваційності INSEAD на 77,6% обумовлена інноваційним чинником, а на 22,4% – іншими факторами.

Нелінійний характер залежності виявляється через скорочення приросту індексу глобалізації (Y) по мірі просування глобального індексу інновацій (X) від низьких значень до вищих.

Прогноз, виконаний уперед на 10 періодів за допомогою відповідного регресійного рівняння, показав тенденцію до скорочення індексу глобалізації (Y) по мірі просування індексу глобальної інноваційності (X) від низьких значень до високих.

Таким чином, за допомогою економетричного моделювання виявлена тенденція до уповільнення глобалізації, та отримано прогноз щодо скорочення глобалізації по мірі зростання рівня інноваційності країн. Слід зазначити, що такий прогноз стосується найбільш інноваційно розвинутих країн і надає додаткове обґрунтування наведеній вище позиції А. Рагмана.

Висновок. Виходячи з реалій сьогодення, гіпотеза про уповільнення і навіть скорочення глобалізаційних процесів для найбільш інноваційно розвинутих країн, висунута за результатами економетричного моделювання, є досить обґрунтованою. В період спадної стадії великого циклу Кондратьєва-Шумпетера, під впливом циклічних і структурних факторів, уряди розвинутих країн продовжать впроваджувати протекціоністські заходи. При чому найбільш успішними у цьому напрямку будуть країни, які мають найвищу інноваційну спроможність, а звідси – кажучи словами А. Рагмана – більшу самодостатність.

З часом цілком вірогідною є зміна тренду, тобто прискорення темпів глобалізації для названих країн з переходом до наступного «великого циклу». В межах більш високих технологічних укладів формуються фактори, здатні забезпечити глобалізаційний розвиток на якісно новій основі.

Водночас для інноваційно менш розвинутих країн в теперішніх умовах зберігається можливість для одночасного підвищення показників інноваційності та рівня глобалізації. Тому країни, що розвивають свій інноваційний потенціал, найближчим часом будуть виступати двигунами глобалізаційних процесів.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на визначення впливу протекціонізму на економіку країн, з урахуванням їх рівня інноваційного розвитку і особливостей спадної фази великого циклу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Stiglitz, Joseph. «The Overselling of Globalization» In *Globalization: What's New*. Ed. Michael E. Weinstein. New York: Columbia University Press, 2005.
2. Stiglitz, Joseph E. *Globalization and its Discontents Revisited: Anti Globalization in the Era of Trump*. New York: W.W. Norton, 2018. – 472 p.
3. Awan, Abdul Ghafoor. Wave of Anti-Globalization and Capitalism and its Impact on World Economy. *Global Journal of Management and Social Sciences*. Vol. 2, No.4 Oct-Dec, 2016. – P. 1-21.
4. Erixon F., Sally R., 2010. Trade, globalization and emerging protectionism since the crisis. ECIPE Working Paper, No 02/2010. – 20 p.
5. KOF Globalization Index. KOF Swiss Economic Institute [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://globalization.kof.ethz.ch>
6. Gygli S., Haelg F., Sturm J-E. C., 2018. The KOF Globalization Index – Revisited. KOF Working Paper, [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.research-collection.ethz.ch/handle/20.500.11850/238666>.
7. Quinn, D. P., Schindler, M., and Toyoda, M. A. Assessing Measures of Financial Openness and Integration. *IMF Economic Review*, 2011, 59 (3): 488–522.
8. Лавникевич Д. Вернет ли Трамп мир в 2008 год? [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.dsnews.ua/economics/ot-torgovli-do-torgovoy-voyny-kachnetsya-li-mayatnik-v-storonu-25062018220000>
9. Тараненко І.В. Інноваційна конкурентоспроможність країн у сучасних умовах глобалізації: монографія. / І.В. Тараненко. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський ун-т імені Альфреда Нобеля, 2013. – 424 с.
10. Тараненко І.В. Модифікація глобалізаційно-інноваційної моделі світової економіки на засадах сталого розвитку: нові виміри конкурентоспроможності / І.В. Тараненко // Європейський вектор економічного розвитку: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2013. – Вип. 1 (12). – С. 172-185.
11. Тараненко І.В. Інноваційні стратегічні ініціативи ЄС / І.В. Тараненко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: зб. наук. пр. – Маріуполь: Аванті, 2011. – Т. 1. – С. 72-78.
12. Rugman A., 2000. *The End of Globalization. A New and Radical Analysis of Globalization and What It Means to Business*. – London: Random House Business Books, 237 p.
13. Global Innovation Index 2018. INSEAD-2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2018-report>
14. Иноземцев В. Реальные и мнимые пределы глобализации. Рецензия на книгу А. Rugman. *The End of Globalization. A New and Radical Analysis of Globalization and What It Means to Business*. – London, Random House Business Books. – 2000. // Свободная мысль – XXI, № 11 (1501), 2000. – С. 121-124.
15. Тараненко І.В. Динаміка глобалізаційних процесів у контексті сучасних тенденцій міжнародної економічної політики / І.В. Тараненко // Економічний простір: зб. наук. пр. – Дніпро: ПДАБА, 2018. – №134. – С. 56-69.